

גורמים לשונות בתהליכי הפיתוח

כתיבה ראשונה

השאלה מדוע מדינות מסוימות מצליחות להתפתח ולהוביל ואילו מדינות אחרות נכשלות ונזקקות לסיוע מעסיקה חוקרים רבים כי גורמים פיזיים וביניהם סוג האקלים, ומשאבים של טבע וסביבה הם אשר מנצלים את רמת התפתחותה של מדינה. הוכחה לכך הם מצאו בבחינה של מפת העולם שבה ניתן להבחין כי מדינות העולם ה"צפוניות" הנמצאות באזורי אקלים ממוזגים הן לרוב מפותחות יותר ממדינות העולם ה"דרומיות" הנמצאות באזורי אקלים טרופיים ומדבריים. ואולם כיום ברור כי זוהי תמונה מסולפת וכי דווקא לגורמים תרבותיים- חברתיים, להון האנושי הקיים במדינה, ולגורמים היסטוריים וכלכליים יש משקל עצום בהיקף תהליכי פיתוח, וביצירה של פערים בין מדינות העולם. אשר על כן, השאלות מה הם הגורמים להבדלים ברמת הפיתוח בין מדינות העולם מממשיכות להטריד את החוקרים ואין קביעה חד משמעית בעניין.

בתת פרק זה נסקור גורמים היסטוריים, וכלכליים המשפיעים על תהליכי הפיתוח במדינות שונות בעולם.

הקולוניאליזם

התקופה הקולוניאלית, שראשיתה במאה ה-15 וסיומה באמצע המאה ה-20 לערך, השפיעה רבות על עיצוב פני העולם מבחינה כלכלית, תרבותית,

ופוליטית. השלכותיה של התקופה הקולוניאלית על התפתחותן של מדינות ניכרות עד היום. בשם *קולוניאליזם מכנים את המדיניות הפוליטית שבאמצעותה השיגו מעצמות, בעיקר אירופאיות, שליטה על שטחים אחרים בעולם, והפכו אותם ל*קולוניות שלהן.

הקולוניאליזם השיג שליטה על הקולוניות באמצעות תהליכים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים. בכך הקולוניאליזם יצר את היסודות להתפתחות לא שוויונית גלובלית, כאשר אירופה מצויה במרכז תהליכי הפיתוח והקולוניות שלה השוכנות באמריקה הלטינית, אפריקה ואסיה, מצויות בשולי תהליכי הפיתוח. תהליכי הקולוניאליזם הם אלה שגרמו לחלוקת העולם למדינות מפותחות ולמדינות פחות מפותחות. חשוב לציין שתהליכי הקולוניאליזם לא היו זהים במקומות שונים, ולא התרחשו בתקופות זהות.

מקובל לחלק את התקופה הקולוניאלית לשתי תת-תקופות:

קולוניאליזם - מדיניות פוליטית
שבאמצעותה מדינה חזקה משתלטת על מדינות אחרות תוך ניצול משאבי המדינה הנשלטת, ופיתוח מסחר לתועלת המדינה השולטת.

קולוניה (Colony): הקולוניה (מושבה בעברית), היא אזור אשר נמצא תחת שליטת מדינה זרה המרוחקת מהשטח הנשלט. כיבוש השטח הגיאוגרפי והפיכתו לקולוניה מלווה לעיתים ביישוב מתיישבים חדשים מארץ האם (הארץ הכובשת) במטרה לבסס את השליטה ולאחוז במוסדות הכלכליים, השלטוניים והצבאיים בקולוניה.

?

בחרו שניים מבין מגלי העולם הבאים:
ברתולומיאו, ואסקו דה גמה, מגלן, וגיימס קוק,
ופרטו מה מוצאם. ומהו התגלית שלהם.

התקופה הראשונה - הפרה תעשייתית - מהמאה ה- 16 ועד תחילת המאה ה- 19 .

בתקופה זו, האירופים, מגלים את אמריקה (העולם החדש), כובשים אותה ושולטים בחלקים נרחבים שלה. המדינות הקולוניאליסטיות היו בעיקר ספרד ופורטוגל, והקולוניות שלהן היו באמריקה, אוסטרליה ובחלק מאפריקה. בראשית המאה ה-19 ירד מאוד מספר הקולוניות ביבשת אמריקה הדרומית, ומדינות רבות ביבשת זאת קיבלו עצמאות.

התקופה השנייה - תקופת המהפכה התעשייתית - מהמאה ה- 19 ועד לסיום מלחמת העולם

השנייה. בתקופה זאת בעקבות התיעוש המהיר ועליית חשיבותו של הסחר העולמי, התחזקו

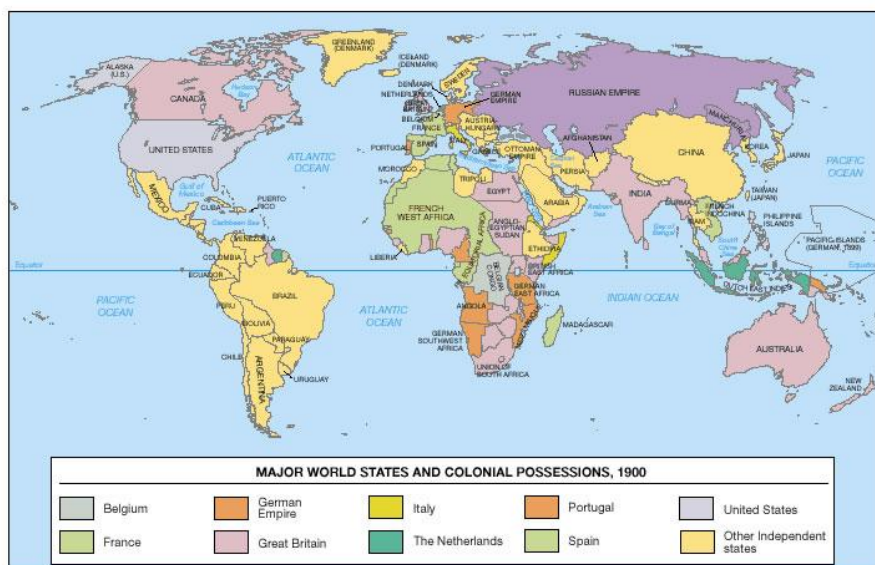
מאוד תהליכי הקולוניאליזם. מדינות אירופה, ואנגליה בראשן, השתלטו על חלקים נרחבים של אפריקה, אסיה ואוקיאניה. ההשתלטות התבצעה תוך ניסול האוכלוסייה המקומית מנכסיה ומשאביה וניצול כוח האדם המקומי. קצב ההשתלטות היה כה מהיר עד שהיסטוריונים נוהגים לכנות תקופה זו בשם "המרוץ האימפריאליסטי", ובו התקיימה תחרות בין מדינות אירופה על השליטה בקולוניות וקצב ההשתלטות היה מהיר.

התפשטות האימפריה הבריטית

בשיא פריחתה של האימפריה הבריטית בשנת 1921, היא שלטה על 37 מליון קמ"ר – כרבע משטחו היבשתי של כדור הארץ. בשטחי חסותה התגוררו כחצי מיליארד נפש לערך. בתקופת זוהר זו נאמר עליה "האימפריה שהשמש אינה שוקעת בה לעולם", כיוון שבכל רגע נתון השמש זורחת על אחד משטחיה הרבים.

ערב מלחמת העולם ה-I, בשיאה של התקופה הקולוניאלית, הייתה בריטניה אימפריה ששלטה על כרבע מהעולם (ראו מפה), ולצידה שלטו: צרפת, בלגיה, איטליה וגרמניה. לאחר מלחמת העולם ה-II, בעקבות התעוררות של תנועות לאומיות בקולוניות ובשטחי החסות, החלה תקופה שבמהלכה המדינות הקולוניאליות נאלצו לוותר על הקולוניות ושטחי חסות רבים קיבלו עצמאות מדינית.

מפת התפשטות הקולוניאליזם בעולם (1914)

 World Colonial Holdings, ca. 1914. The European powers, great and small, competed with each other for world empires and world influence by 1900.

? התבוננו במפה שלפניכם :
- ציינו בטבלה (כמו זו שלפניכם) את המדינות האירופיות ואת המדינות שהיו בשליטת כל אחת מהן.

מדינה אירופית	אזור השתלטות

- מה הו המסקנות העולות מנתוני הטבלה?

או <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=9539&rel=1>

וגם מפת תפרוסת הקולוניאליזם בעולם – ב- 1914 יש דוגמה (לא טובה) בספר The world economy עמ' 53

מטרות הקולוניאליזם

ההשתלטות האירופית הייתה בעיקרה מסחרית-כלכלית, אך במקרים רבים היא הייתה גם צבאית פוליטית ותרבותית. המטרות העיקריות של רוב המעצמות הקולוניאליסטיות היו:
א. השתלטות על משאבי טבע (זהב, יהלומים, ברזל, קקאו וכו') שהיו בשפע בקולוניות וניצולם לצרכים מסחריים ותעשייתיים של ארץ האם האירופית.

ב. ניצול כוח האדם המקומי (כולל ילדים ונשים) לצורך ביצוע עבודות כפיים תמורת תשלום מועט.

ג. פיתוח גידולים חקלאיים (תבלינים, פירות אקזוטיים, תה, קפה ועוד) בשטחי הקולוניות - כדי לאפשר אספקה של מוצרי מזון ומותרות שאינם מתאימים לגידול באקלים של אירופה.

ד. השתלטות על הייבוא המקומי, במטרה

להרחיב את השווקים לסחורות של מדינת האם (המדינה הכובשת), כדי לחזק את כלכלתה.

ה. חיזוק המעמד הצבאי-פוליטי הבינלאומי של המדינה השולטת בקרב מדינות העולם.

ו. החדרת הנצרות לאזורים המתפתחים והנחשלים (מרכז אפריקה ומזרח אסיה) וחיזוק וביסוס מעמד הנצרות באזורים בהם הנצרות קיימת (לבנון, אתיופיה).

כיצד השתלטו האירופים על מרבית העולם?

למדינות אירופה, במיוחד לצרפת ולבריטניה, שהיו מנהיגות העולם והמעצמות החזקות ביותר במאה ה-19, היו יתרונות בולטים על שאר מדינות העולם מבחינה כלכלית, טכנולוגית וצבאית. באירופה הייתה תעשייה מפותחת לעיבוד ברזל ולייצור כלי נשק, כמו רובים ותותחים, וכן התפתחו באירופה בניית אוניות וניווט באוקיאנוסים, תחומים שקיבלו חיזוק והובילו ליתרון עצום עם הכנסת השימוש בקיטור בסוף המאה ה-18. הפער הזה בשילוב עם השאיפות האימפריאליסטיות של מדינות אירופה היוו קרקע פורייה להתפתחות הקולוניאליזם.

תמונה של ספינת קרב או כלי נשק מהתקופה הקולוניאליסטית

המעצמות הקולוניאליסטיות השלימו את כיבושיהן עד לראשית המאה ה-20 בכל רחבי אסיה ואפריקה. ברוב המקרים תושבי הקולוניות התנגדו לזרים ונאבקו בהם, כמו במקרה של בני האינקה (באמריקה הדרומית) שתקפו את הספרדים; או בני זולו (באפריקה) שתקפו את ההולנדים. אולם רוב ההתנגדויות דוכאו על-ידי מדינות אירופה בכוח צבאי ובאלימות אכזרית, תוך שימוש בכלי נשקם המתקדמים.

דפוסי השליטה

יש קריקטורה של ההשתלטות הבריטית על אפריקה
בספר מסע אל העבר: עולם מודרני נולד –
המאה ה-19. עמ' 139

מדינות האירופיות שלטו באסיה, באמריקה ובאפריקה באמצעות מתיישבים אירופאים לבנים שנשלחו על-ידי מדינת האם. תפקידם היה לפקח ולהנהיג את המסגרת השלטונית ואת המסגרת הכלכלית-מסחרית בקולוניה. המיעוט אירופאי השתלט על אוכלוסייה מקומית שמנתה מיליונים. כדי לבסס את שליטתם קבעו השליטים חוקים ומנהגים שפגעו באוכלוסייה המקומית. הם יצרו הפרדה

גזעית ברורה המגובה בחוק בין האירופאים לבין המקומיים (באפריקה הדבר בלט במיוחד). החקיקה הגדירה את מעמדם של הנשלטים ונתנה תוקף חוקי לאפלייתם. כך למשל באפריקה השחורה- השליטים האירופים הגדירו היררכיה תרבותית-גזעית ברורה שלפיה לשחורים אין זכות בחירה וגם לא אפשרות ללמוד.

היו הבדלים בצורת השליטה בקולוניות בין המעצמות הקולוניאליות השונות. השלטון הקולוניאלי הצרפתי, הנהיג שלטון ישיר - הוא פעל על-פי חוקים שהתקבלו בפריס, תוך התחשבות מסוימת בדעתם של ראשי השבטים או המנהיגים המקומיים. הצרפתים שאפו "לתרבות" את התושבים והעניקו סמכויות רק לאנשים שנטמעו בתרבות הצרפתית ורכשו השכלה וחינוך צרפתי. האנגלים לעומתם נקטו בשלטון עקיף הנשען על המוסדות הפוליטיים והחברתיים המסורתיים של המקומיים, אולם ההכרעה, במיוחד בעניינים מהותיים, הייתה בסופו של דבר של הממשל בלונדון. הם העניקו סמכויות נרחבות למנהיגים המסורתיים המקומיים, וגישתם הייתה יותר סובלנית כלפי הדת וזכויות המקומיים. בדומה לצרפת, גם פורטוגל, גרמניה ובלגיה פעלו במושבות לפי חוקים של ארץ האם וביטלו במחיר יד את חוקי המקומיים. הבלגים אימצו בהדרגה את השלטון העקיף לאחר הכישלון של השלטון הישיר והעריץ של המלך ליאופולד.

השפעת הקולוניאליזם על המושבות

לפני התקופה הקולוניאליסטית, היו מרבית התושבים באמריקה הלטינית, אסיה ואפריקה מנותקים מן מההתרחשויות וההתפתחויות העולמיות ומהמודרניזציה האירופית. השלמת הכיבוש הקולוניאלי הובילה למציאות חדשה - מאות מיליוני תושבי המושבות עברו מחיים

?
השליטים האירופאים ראו בתושבים הכבושים, אנשים נחותים ונחשלים, חסרי תרבות ובעלי אמונות תפלות.
הביאו דוגמאות מדפוסי השליטה שלהם הממחישים תפיסה זאת.

במסגרות פוליטיות עצמאיות לחיים תחת שלטון אירופי, שנטל מהם את ריבונותם וחירותם. מציאות חדשה זאת הביאה איתה שינויים מרחיקי לכת שהשפעתם ניכרת במדינות רבות עד ימינו.

הכלכלה והתרבויות המקומיות נהרסו ונוצלו. אך בצד אלה הביא הקולוניאליזם לאפריקה ולאסיה קידמה טכנולוגית - נבנו סכרים, גשרים ומסילות ברזל; הוכנסו דפוסי ארגון ומנהל מודרניים; הואצו תהליכי העיור והבניה של תשתיות עירוניות; שופרו תנאי התברואה ושירותי הבריאות; פותחו קשרים עם העולם. אומנם כל אלו נעשו מתוך האינטרסים של השליטים האירופאים במטרה ליעל את השליטה, אבל הם שירתו גם את האוכלוסייה המקומית. נפרט כמה מן ההשפעות העיקריות, חלקן חיוביות וחלקן שליליות, של הקולוניאליזם על הקולוניות – המושבות הנשלטות.

הרס חברות מקומיות

הכיבוש הקולוניאלי הביא להרס של חברות ותרבויות מקומיות. במקרים רבים היה הכיבוש הקולוניאלי אלים והרסני – במקומות מסוימים הוא הגיע לדרגה של רצח עם, כך למשל באוסטרליה הושמדו כ- 90% מהילידים המקומיים – האבוריגינים. בתקופה הקולוניאלית היה נפוץ סחר בעבדים והוא גרם לאובדנם של קבוצות אתניות או שבטים רבים או לפיזורם של אחרים ברחבי העולם. בנוסף לזה סבלו אוכלוסיות אחדות ממחלות שאליהן נחשפו לראשונה עם הכיבוש, ואשר גרמו לתמותה של עשרות מיליונים מהם.

יצירת מדינות לאום

אירופה הייתה מחולקת למדינות לאום, בעוד שהאוכלוסייה בקולוניות הייתה מאורגנת במסגרות אתניות ושבטיות. הקולוניאליזם תרם להפצת הרעיון של מדינת הלאום בעולם, והשליטים חילקו את הקולוניות

למדינות עם גבולות ברורים, ללא התחשבות בשבטים ובקבוצות האתניות שחיו בהם. התושבים המקומיים אימצו את רעיון הלאומיות שהובא לקולוניות ע"י השליטים האירופים. אימוץ רעיון הלאומיות תרם במהלך הזמן להקמתן של תנועות לאומיות שהתגייסו למאבק בשליטים הקולוניאליסטים כדי להשתחרר ולהגיע לעצמאות.

היסודות שהניחו המעצמות הקולוניאליסטיות הביאו בסופו של דבר, כאשר המושבות הפכו למדינות עצמאיות, להיווצרות מדינות לא יציבות שבהן הגבולות הם מלאכותיים, והשונויות האתנית רבה. אצל אוכלוסיית המדינות החדשות שנוצרו לדת, לאתניות ולשבטיות יש קדימות בהשוואה ללאומיות, וכך נוצרים בהן קונפליקטים פוליטיים שמעכבים את ההתפתחות והצמיחה הכלכלית. בימינו במדינות פחות מפותחות רבות, בעיקר באפריקה, מתנהלות מלחמות עקובות

מדם בעקבות העובדות המדיניות שקבעו המעצמות הקולוניאליסטיות.

?
מצאו מידע במקורות שונים ותארו את הסכסוכים ומלחמות האזרחים במדינות אפריקה, כמו: רואנדה (רצח בני הטוטסי), סודן (דארפור), ניגריה (מלחמת ביאפרה) ואחרות. הסבירו כיצד מתקשרות מלחמות אלה לכיבוש הקולוניאליסטי.

?
כיצד פוגעת התפתחותן של החוות המתמחות בגידול אחד לייצוא, בכלכלת המושבות בתקופה הקולוניאליסטית, ולאחריה. מה הן הסיבות להתחזקות המגזר הראשוני במושבות ומדוע לא התפתח המגזר השניוני? ומה היא התוצאה של תהליכים אלה על כלכלתן של מדינות תת מפותחות רבות כיום?

ניצול כלכלי

ניצול משאבי הטבע של הקולוניות נעשה באופן מוצהר וגלוי. הכלכלה הקולוניאליסטית באפריקה, אסיה, ואמריקה הלטינית, התבססה בעיקר על ייצוא חומרי-גלם לאירופה, וייבוא סחורות מוגמרות מאירופה. חומרי גלם שיוצאו היו ברובם **מוצרים חקלאיים**: סוכר, קקאו, תה, קינמון, בוטנים, גומי, משי, שמן דקלים; כן יוצאו **מחצבים**: כסף, זהב יהלומים ונחושת, בדיל ועפרות מתכת אחרות; וגם **מקורות אנרגיה**: בעיקר נפט.

האירופים עודדו פיתוח של גידולי שוק חדשים כמו כותנה, קקאו, תה ובוטנים. הם הקימו חוות חקלאיות ענקיות שכל אחת מהן גידלה גידול אחד או שניים, ולעיבודן נדרש כוח עבודה רב. החקלאים המקומיים הפכו להיות כוח העבודה בחוות לאחר שלא הצליחו לעמוד בתשלומי המיסים הגבוהים שהוטלו עליהם כעצמאים. תהליך זה הביא להרס החקלאות המסורתית וגרר אסונות כמו הרעב והמחסור שמהם סבלו תושבים רבים בהודו ובמצרים במאה ה-19. בסופו של התהליך עברה כלכלתן של המושבות מכלכלת קיום מסורתית לכלכלת שוק המבוססת על ייצוא. תהליכים אלה של ההתמחות בגידול אחד או שניים והייצוא שלו, עיכבו את ההתפתחות המקומית ויצרו תלות בכלכלת המעצמות הקולוניאליסטיות ובתנודות השוק העולמיות. כך לדוגמה, כאשר החליטו באירופה להפסיק את ייבוא הבוטנים ממערב אפריקה – נפגעה מאוד כלכלתן של מאלי, גמביה וסנגל.

המגזר הראשוני העוסק בהפקה של חומרי גלם: בחציבה, בכרייה, בדייג ובחקלאות, הפך למקור התעסוקה העיקרי של תושבי המושבות. השליטים האירופים נמנעו במכוון מלפתח תעשייה וידע טכנולוגי במושבות, מכיוון שרצו לשמרן כשוק לסחורות המוגמרות המיובאות ממדינות האם. החשש העיקרי היה שאם תפתח תעשייה מקומית, יקטנו הרווחים של מדינות האם המתועשות. הפעילות הכלכלית הקולוניאליסטית נזקקה לכוח העבודה רב, וכדי למקסם את הרווחים, נעשה שימוש בכוח עבודה זול - בעבדים או באיכרים שעבדו בתנאי עבדות. תהליכים אלה אחראיים במידה רבה לעובדה שמדינות תת מפותחות רבות כיום, עדיין מייצאות חומרי גלם וסחורות בעלות ערך נמוך ומייבאות סחורות בעלות ערך גבוה.

יצירת פערים ואי-שוויון

הקולוניאליזם יצר פערים ואי-שוויון במושבות הנשלטות. **אי-שוויון חברתי** - השינויים הכלכליים שעברו הקולוניות הובילו בין היתר להיווצרותם של מעמדות כלכליים-חברתיים: מעמד צר של אליטה מקומית מול שכבה גדולה של פועלים. השליטים הקולוניאליים טיפחו קבוצות עילית מקומיות, לרוב מתוך מיעוטים אתניים, כדי שיעזרו להם לשלוט במושבות. לדוגמה: הצרפתים טיפחו בסוריה את העלאוים (שהם לא סונים ולא שיעים), הגרמנים והבלגים טיפחו ברואנדה ובורונדי את בני שבט טוטסי (שהיו בהירים יותר) על פני כחי העור, והבריטים בהודו נשענו על המוסלמים לשליטה בהינדואים.

פערים מרחביים – בעקבות השליטה הקולוניאליסטית נוצרו פערים בין אזורים שונים בתוך המושבות. השליטים האיצו את תהליכי הפיתוח והמודרניזציה באזורים מסוימים. הם לא בחרו

את אזורי הפיתוח על פי שיקולים חברתיים, גיאוגרפיים או פוליטיים-פנימיים אלא על פי האינטרסים הכלכליים שלהם:

?

לחפש מידע על פער אזורי שנוצר בתקופה הקולוניאליסטית - ולהפוך אותו לפעילות.

בקרבה למשאבי הטבע שהיה להם עניין בניצולם, או בקרבת הים כדי ליצור נגישות להעברת סחורות לארצות המוצא שלהם.

באזורים שנבחרו פותחו התשתיות - נסללו כבישים, נפרשו פסי רכבות ועוד. מרכזים כפריים נידחים, הפכו למוקדים עירוניים, כלכליים, דתיים ותרבותיים, ובמקרים רבים באחד מהם גם הוקמה עיר הבירה. כך למשל הוקמו דקאר שבסנגל, קונקרי שבגינאה, בירות שבלבנון ועוד. ערי בירה אלו נעשו למוקדי הפיתוח, ובינן לבין האזורים הכפריים ויתר חלקי המדינה נוצרו פערים גדולים. הקוטביות המרחבית שנוצרה בתקופה הקולוניאלית קיימת במדינות רבות עד היום.

התפתחות מוקדים עירוניים

מוקדים כלכליים חשובים עבור המעצמות הקולוניאליסטיות היו ערים או כפרים שישבו לחוף

הים והפכו לערי נמל שקישרו את המושבות למדינות האם. ערי נמל אלה הפכו למרכזי מסחר חשובים, בדרך כלל תוך גרימת נזק לערי הבירה המסורתיות שהיו בפנים הארץ. לדוגמה העיר לימה (פרו) החליפה את קוסקו שהייתה בירת האינקה; טימבקטו (מאלי) ירדה מערכה כשדרכי הים פרחו; בהודו כלכלתה, מומביי ומדרס

היושבות לחוף הים, החליפו את דלהי. פריחת הערים המרכזיות הללו והאפשרויות הרבות שהן הציעו הביאו לגלים של הגירה מהכפר אל העיר - מיליונים מהתושבים הכפריים העניים עברו לערים אלה.

בערים שהיו בעלות עניין לשלטון הקולוניאלי, נהנו התושבים מפיתוח תשתיות על-פי מיטב החידושים וההמצאות של סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. בערי הבירה ובערי הממשל האחרים, פותחו תשתיות ביוב, מים, נבנו בתים ושדרות נרחבות בסגנון בניה אירופאי, הוקמו מרכזי קניות ומרכזי תרבות. כל אלה נועדו אמנם לנוחות האירופים הלבנים אך בהדרגה גם המקומיים נהנו מהם.

התפתחות תשתית התחבורה

השלטון הקולוניאלי הביא איתו מודרניזציה והתפתחות בעיקר בתחום של הקמה ושיפור מערכת התחבורה. פותחו נתיבי ים, נסללו כבישים, הונחו מסילות ברזל, נחפרו מנהרות והתחבורה הממונעת נכנסה לרחבי המושבות. פיתוח התחבורה נועד לסייע בהובלת המוצרים וחומרי הגלם אל מדינות האם ומהן, ולהגדיל את הרווחים מן הייצוא והייבוא. מערי החוף הונחו מסילות ברזל, ונסללו כבישים לפנים הארץ – בדרך כלל לאזורים עשירים בחומרי גלם (מכרות ומטעים). התוצאה ארוכת הטווח היא שהכבישים ומסילות הברזל במדינות הפחות מפותחות במקרים רבים אינם תואמים את תפרוסת

- תחנת הרכבת במומביי – הודו

?
מצאו את באטלס את מקומן של הערים:
מומביי, דקר, קייפטאון, אביג'אן.
הסבירו את הגורמים להתפתחותן
המהירה בתקופה הקולוניאלית.

האוכלוסייה שחיה שם ואת צרכיה. למרות זאת מערכת התחבורה החדשה שיפרה במידה רבה את חיי המקומיים, ופתחה בפניהם אפשרויות חדשות, כמו קבלת שירותי בריאות וחינוך והזדמנות ליצירת קשר עם העולם החיצון.

השפעה דתית ותרבותית

אורח-חיים ומאפייניהם התרבותיים-חברתיים של המקומיים היו שונים לחלוטין ממאפייני של האירופאים. הקולוניאליזם השליט, לעיתים בכוח, את הדת, התרבות, והשפות האירופאיות על המקומיים, והביא בכך לתחילתה של אחידות בסגנון החיים והערכים ברחבי העולם.

יש תמונה של מיסיונרים שעורכים טקס טבילה בנהר בקונגו. בספר מסע אל העבר – עולם מודרני נולד עמ' 140

הקולוניאליזם לא היה רק תהליך כלכלי או פוליטי הוא היה גם תהליך תרבותי ואידיאולוגי. אחת המטרות המוצהרות של הקולוניאליזם, במיוחד בראשיתו, הייתה הפצת הדת הנוצרית בעולם. בנוסף לכך ביסוס השליטה הנוצרית דתית, חיזקה את מקומה של מדינת האם בקולוניות שלה. הפורטוגזים למשל, שהיו בני הדת הנוצרית-קתולית, אילצו את האוכלוסייה המקומית באמריקה הלטינית, להתנצר. משימת ההעברה של האוכלוסייה הילידית לנצרות נתפסה כקדושה בעיני הריבון הספרדי ולשם ביצועה נפרשה רשת של כנסיות ובתי ספר של המיסיון שהגיעו עד למקומות הנידחים ביותר. כתוצאה מכך אוכלוסיית אמריקה הלטינית היא כיום רובה נוצרית-קתולית.

השפעות בתחום החינוך וההשכלה

הכובשים האירופים הביאו איתם למושבות גם את החינוך וההשכלה האירופית. התרחבות מערכות החינוך וההשכלה הובילו לשינוי חברתי עמוק ברוב המושבות. אמנם היו הבדלים ניכרים ביחסן של המעצמות השונות לחינוך המקומיים, אך כולן אפשרו, ואף מימנו את בנייתן של מערכות החינוך. הענקת ההשכלה למקומיים סיפקה לשליטים תחושת שליחות והצדקה לשליטתם באזור. הקמת בתי הספר הועילה למקומיים ופרצה את מחסום הבערות באפריקה, במזרח התיכון ובדרום מזרח אסיה.

אלא שגם בתחום החינוך הקולוניאליסטים פעלו מתוך אינטרסים שלהם, כך למשל בריטניה וצרפת הקימו בתי ספר טכנולוגים ומדעיים שמטרתם הייתה להכשיר עובדים זולים וכוח-אדם מיומן למטרותיהם. אך האוכלוסייה המקומית יצאה נשכרת מכך, היא התקדמה במהירות ובעוצמה שלא היו מתאפשרים ללא הקולוניאליזם.

תוצאות החינוך הובילו מצד אחד להתמקצעות תעסוקתיות, להגבהת תנאי הקבלה לעבודות, לשיפור סטנדרטים, ולהקמת בתי-ספר ואוניברסיטאות, אך מצד שני הן גרמו ליצירת פער עמוק בין האוכלוסייה שרכשה השכלה לבין שאר האוכלוסייה. פער זה בא לידי ביטוי חריף עם קבלת עצמאותן של המושבות.

שינויים דמוגרפים

בתקופה הקולוניאלית, החל גם תהליך גידול אוכלוסייה ניכר במושבות באפריקה ובעיקר באסיה. אזורים מסוימים אף החלו לסבול מצפיפות יתר. הגורמים לגידול הדמוגרפי נבעו משיפור מערכות

גידול אוכלוסיית כלכתה

בשנת 1900, בתקופת השלטון הבריטי התגוררו בעיר ההודית כלכתה פחות מ-1 מיליון הודים. עם תום השלטון הבריטי בשנת 1947 מנתה אוכלוסיית כלכלתה כ-5 מיליון תושבים. השיפורים הטכנולוגיים, הרפואיים והחינוכיים שהבריטים החדירו, יחד עם שיעורי ילודה גבוהים, הביאו לגידול האוכלוסייה.

התחבורה ופיתוח ערי הנמל אלה הגבירו את זמינות המזון ואת הנגישות ממקום למקום. כמו כן, חלה ירידה בשיעורי התמותה כתוצאה משיפור שירותי הבריאות, הענקת חיסונים, טיפול בחולים והכשרתם של רופאים מקומיים. בהודו, בירדן, סוריה ומדבריות ערב חל גידול האוכלוסייה הרב ביותר שכן במקביל לירידת שיעורי התמותה, שיעורי הילודה לא ירדו וזאת כתוצאה מהשמירה על ערכי המסורת בקרב אוכלוסייתם.

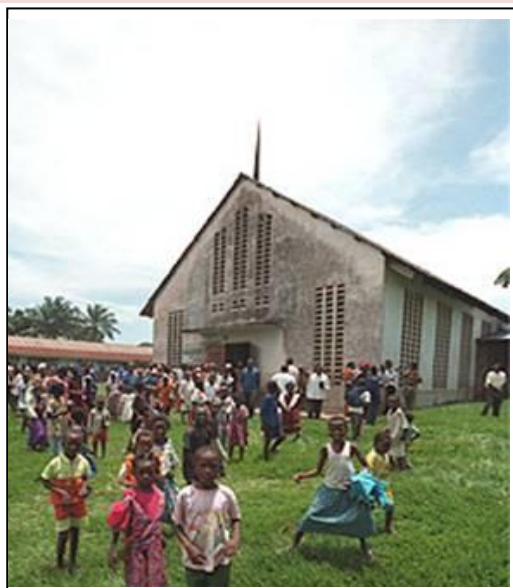
קולוניאליזם באפריקה - קונגו הבלגית (1876-1959)

הקולוניאליסטים הבלגים בהנהגתו של ליאופולד השני, הגיעו לקונגו בסוף המאה ה-19 (1876). הם מצאו שם ארץ בעלת אוצרות טבע רבים ומגוונים: מכרות זהב ויהלומים, כסף, ברזל ועוד. למלך היה מונופול על משאבי הגומי והשנהב בקונגו. הוא מכר זיכיונות לחפירה וכריית המשאבים לחברות פרטיות, ובתמורה התיר לחברות לעשות במקומיים ככל העולה על דעתן. החברות הבלגיות הפרטיות העבירו באכזריות יוצאת דופן את תושבי קונגו המקומיים. מי מהם שלא עמד במכסות הייצור קטעו את גפיו או הטילו מום אחר בגופו כעונש. התקופה בה הייתה קונגו תחת שליטתו של ליאופולד השני (1876-1908) ידועה לשמצה בשל אכזריות שלטונו. על-פי הערכות כ-10 מיליון מאוכלוסיית קונגו נטבחו על-ידי הקולוניאליסטים הבלגים.

ב-1908 לאחר ביקורת בינלאומית, הועברה השליטה על קונגו מידיו של מלך בלגיה לידי הממשלה הבלגית. אולם ההבטחות לרפורמות ומתן אוטונומיה לילידים, לא קוימו - הממשלה המשיכה בשליטה המבוססת על אלימות וניצול המשאבים הטבעיים ואוצרות הטבע של קונגו, באמצעות חברות ויזמים פרטיים.

בשנות ה-30 של המאה ה-20 החליטו הבלגים להעביר את השליטה בקונגו לידיהם של צ'יפים (מנהיגים) מקומיים. אולם, השינוי נתקל בהתנגדות מכיוון שהצ'יפים ועוזריהם נתפסו בעיני המקומיים כבוגדים ומשתפי פעולה. עד סוף שנות ה-50 הבלגים התעלמו משאיפתם הלאומית של התושבים המקומיים ומדרישתם לזכויות שוות.

הם גם התעלמו מהדרישות הבינלאומיות למניעת אפליה ולמתן שוויון זכויות מלא – דרישות אשר התחזקו ביתר שאת לאחר מלחמת העולם השנייה. רק בעקבות מהומות המוניות בבירה ליאופולדוויל בשנת 1959, חל מפנה במדיניותה של בלגיה ותוך שנה אחת בלבד הסתיים שלטונה הקולוניאלי הרשמי בקונגו. בראשית ההתבססות הקולוניאליסטים הבלגים בקונגו, החלה התיישבות של מהגרים בלגים במושבה קונגו. הגירת הלבנים (הבלגים) לקונגו גדלה בהתמדה והאוכלוסייה הלבנה הגיעה

בשנות ה-50 של המאה ה-20 ל-100,000 מתיישבים. רוב המתיישבים קבעו את משכנם בבירה ליאופולדוויל ובאזור קטנגה – בקרבה לאזורי המחצבים ולתשתיות העירוניות המרכזיות. המתיישבים עסקו במסחר, חקלאות, מקצועות חופשיים וניהול מכרות. בדומה למושבות אחרות, לא היו תהליכי הפיתוח בקונגו אחידים. האזור של עיר הבירה קינשסה (ששמה הוסב לליאופולדוויל), עבר תנופת פיתוח בשל חשיבותה של העיר כעיר נמל. גם אזור קטנגה (שבה), שנמצא בדרום-מזרח קונגו, זכה למעמד מיוחד הודות לעושרו הרב והנדיר במחצבים יקרים כמו יהלומים, זהב אורניום ועוד (על כן כונה האזור בשם "שערורייה גיאולוגית"). האזור משך אליו חברות בלגיות ובינלאומיות שהפיקו רווחים נאים בעוד שהמקומיים שימשו ככוח עבודה זול, שנוצל ללא רחם כדי להגדיל את הרווחים. הקולוניאליזם תרם להקמת מערכת החינוך בקונגו. אבל החינוך שניתן לאפריקנים על-ידי המיסיונרים הקתוליים, היה בסיסי ותאם את צרכי הקולוניאליסטים. הוא הוגבל להכשרתם לתפקידים זוטרים שיועדו להם: פקידים, שוליות של אנשי מקצוע, כמרים, חיילים ובעיקר עובדי כפיים. החינוך הרשמי כלל שנתיים לימוד ולאחריהן שלוש שנים נוספות של התמקצעות. מעטים בלבד המשיכו את לימודיהם, ואף לימודיהם של אלו הוגבל ויועד לכמורה זוטרה, כוחות עזר ברפואה ובעלי מלאכה. אחוז האפריקנים בקונגו שקיבלו חינוך תיכוני ומעלה היה בין הנמוכים באפריקה כולה – מצב זה מנע למשך תקופה ארוכה, את צמיחתה הטבעית של אליטה אפריקנית בעלת השכלה אירופית שתוכל להנהיג את המדינה. למרות התפתחותה של עיר הבירה, נשארו מרבית תושבי קונגו כפריים - בשנות ה-50 היה אחוז העירוניים במחוזות קונגו השונים בין 5%-1% מכלל האוכלוסייה המקומית. יוצאת דופן הייתה ליאופולדוויל – עיר הבירה, שבה אחוז העירוניים האפריקנים עמד על 21%.

הבלגים פעלו באופן שיטתי למניעת גיבוש הלאומיות בקרב תושבי קונגו. הם אסרו על הקמת מפלגות לאומיות והתאחדויות (איסור שנמשך עד שנת 1958), עודדו סכסוכים בין קבוצות ושבטים בקונגו, וחילקו משרות לפי מפתח אתני או אזורי, כדי ליצור פערים

?

- מצאו את קונגו במפות המתאימות האטלס:
- תארו את מאפייני האקלים בקונגו.
 - צינו אלו משאבי טבע מצויים בקונגו.
 - מצאו מידע על הנהר קונגו והסבירו כיצד הוא משפיע על החיים במדינה.
 - התבוננו בנתונים של קונגו בטבלת הנתונים שבסוף הספר – ותארו על פיהם את מצבה הדמוגרפי והכלכלי.
 - תארו את מיקומה של קינשסה והסבירו מדוע בחרו הבלגים להקימה במקום הזה.
 - מצאו במפות ובמידע שאספתם עדויות להשפעתו של השלטון הקולוניאלי על המדינה הזאת.

והבדלים ברמת המודרניזציה, ולחזק את היריבות בין השבטים והקבוצות האתניות השונות.

השפעת הקולוניאליזם על המדינות המפותחות

השתלטותן של מדינות אירופה על שטחים מחוץ ליבשת החלה עוד לפני התקופה הקולוניאלית הראשונה, אולם החל מאמצע המאה ה-19 היא קיבלה תאוצה ואופי שונה. החל מסוף המאה ה-18 ובמהלך המאה ה-19, בעקבות המהפכה התעשייתית עברו מדינות אירופה תהליכי תיעוש ועיור מואצים, שהביאו לשינויים מרחיקי לכת במדינות אלה. ההתפשטות הקולוניאליסטית חיזקה את תהליכי התיעוש והאיצה את התפתחותן של המדינות המפותחות.

האצת התיעוש

ההתפתחות תעשייתית המואצת, במדינות אירופה הייתה אחד הגורמים העיקריים להתפשטות הקולוניאליזם בתקופה השנייה. לתהליכי הייצור נדרשו, משאבי אנוש, משאבי הון, ומשאבי טבע. כוח עבודה לא היה חסר באירופה באותה תקופה, והמסחר עם הקולוניות הביא רווחים גדולים אשר סיפקו את ההון הדרוש להתפתחות התעשייתית. כאמור הקושי העיקרי בפיתוח התעשייה היה המחסור במשאבי טבע, ואותו השלימו בחומרי גלם שיובאו מהקולוניות. אחת התעשיות הראשונות שהניעה את גלגלי המהפכה התעשייתית הייתה תעשיית הטכסטיל, שהייתה תלויה לחלוטין בייבוא כותנה מהמושבות. פיתוח התעשייה הביא לתחרות בין מדינות אירופה על השליטה על חומרי הגלם. התעשיינים במדינות האירופאיות השונות עודדו את ממשלותיהן להרחיב את השליטה הקולוניאליסטית למדינות בהן מצויים חומרי הגלם, כדי להבטיח את אספקתם. כך למשל התפתחה תעשיית היהלומים והזהב בבלגיה תוך ניצול חומרי הגלם שנכרו בקונגו וברואנדה, ותעשיית הסוכר הצרפתית התפתחה על בסיס מטעי הסוכר בקולוניות של האיים הקריביים.

צפון רודזיה (זמביה) – מקור הנחושת

צפון רודזיה הנקראת כיום זמביה, הפכה לקולוניה ב-1890 ע"י החברה הבריטית לדרום אפריקה – חברה עסקית, שקיבלה צ'רטר מלכותי (כתב זכויות לחכירה מן המלך). הצ'רטר נתן אישור להפוך את האזור מצפון לנהר לימפופו לקולוניה בריטית. תמורת ההוצאות של בית יישוב, ופיתוח האזור, קיבלה החברה את זכות הניצול של כל המחצבים שיימצאו באזור. באמצעות כוח צבאי פרטי של החברה, ומשא ומתן עם הצייפים (מנהיגי האזור) הפכה החברה הבריטית לשליטה של כל השטח בדרום-מרכז אפריקה. שטח זה כולל את המדינות זימבבואה, זמביה, ומלאווי של ימינו. עד 1920 לא נמצאו באזור מחצבים בעלי ערך גבוה, התושבים התפרנסו מגידול בקר, תה וטבק. עם מציאת מרבצי הנחושת בצפון רודזיה, בתחילת שנות ה-20, השתנה המצב באופן דרמטי. הגילוי הזה התרחש במקביל לעלייה בדרישה לנחושת, בשל התפתחות השימוש בחשמל, והתעשיות האלקטרוניות באירופה וצפון ארה"ב. תוך 30 שנה הפכה צפון רודזיה ליצרנית עיקרית של הנחושת.

כריית הנחושת והפקתה תרמה לשגשוג כלכלי ולעליית התל"ג ברודזיה, הביאה להתפתחותן של עיירות מכרה שהפכו לערים - האזור הסמוך למכרות המכונה "רצועת הנחושת", הפך לאזור עירוני נרחב. כפריים רבים היגרו ל"רצועת הנחושת" בעקבות הדרישה הגוברת לכוח עבודה בלתי מיומן או מיומן למחצה, ואוכלוסיית האזור גדלה מאוד. גידול האוכלוסייה הביא ליוזמה של קבוצת אירופים להקים חוות לגידול תירס ובקר כדי לספק את המזון הבסיסי לעובדי המכרות. קבוצה זאת השתלטה על השווקים בחסות השלטונות שנתנו להם אדמות משובחות, ומנעו מהמקומיים לשווק את תוצרתם בשווקים המקומיים. כוחם הפוליטי של הלבנים ברודזיה הצפונית עיכב את קבלת העצמאות שלה ורק בשנת 1964 היא קיבלה עצמאות ושמה הפך לזמביה.

למרות שהמכרות הביאו לשגשוג כלכלי בזמביה, מחוץ לרצועת הנחושת העושר לא הורגש כלל. מרבית הרווחים מהמכרות עברו אל מחוץ למדינה דרך החברות שהפעילו את המכרות. הקולוניאליזם לא פיתח את התשתית הכלכלית חוץ מאשר לצרכיה של מדינת האם. מעט מאוד

מרווחי הנחושת הושקעו בזמביה, והם נועדו בעיקר לפיתוח תשתיות לטובת החוות האירופאיות. מנגד מדינת האם בריטניה, התעשרה, והתעשייה שלה שגשגה.

תמונת מכרה נחושת בזמביה בתקופה הקולוניאלית

התפתחות התעשייה במדינות אירופה הביאה גם לחיפוש אחר שווקים חדשים, עבור התוצרת התעשייתית. חיפוש השווקים היה גורם מניע בעל חשיבות רבה להתפשטות

הקולוניאלית, ולהתפתחות המסחר העולמי. מאמצע המאה ה-19 ייצרו התעשיות באירופה יותר מוצרים מאשר האירופים היו יכולים לצרוך התעשיינים חיפשו שווקים חדשים לעודפי הייצור. הודו שהייתה מושבה בריטית, היא דוגמה טובה לקשרים הכלכליים בינה לבין מדינת האם בריטניה. עד תחילת המאה ה-19 הודו ייצאה לבריטניה אריגים משובחים ועדינים, עבודות יד שנארגו במכוונות אריגה ידניות. עם התפתחות תעשיית הטכסטיל הבריטית, והמעבר למכוונות אריגה מכאניות, הוצפו השווקים של בריטניה באריגים זולים יותר שהתחרו ב"תעשיית הבדים" הידנית ההודית. בריטניה הטילה מכסי מגן על ייבוא התוצרת ההודית, ובמקביל ייצאה להודו בדים שיוצרו בשיטה המונית זולה יותר. בדרך זאת היא מוטטה את תעשיית הבדים המשפחתית ההודית, ואילצה את הודו להפוך ליצואנית של חומר הגלם (כותנה) ויבואנית של מוצרי תעשייה בריטיים. השוק ההודי הפך לגורם מכריע בהתפתחות התעשייה הבריטית. חלקו של השוק הודי בכלל הייצוא הבריטי עלה בין השנים 1820 - 1850 מ-8% ל-25%. בסוף המאה ה-19 הייתה עדיין לשוק ההודי חשיבות רבה, כאשר בריטניה סיפקה להודו כשני שלישי עד שלושה רבעים מכלל הייבוא של הסחורות.

צריך להוסיף פעילות

התפתחות ערי הנמל

מרבית תנועת הסחורות בין הקולוניות השונות ומדינות האם התרחשה בדרך הים, והביאה להתפתחותן של ערי נמל גדולות ביבשת אירופה. לצד התפתחות הנמלים עצמם והפעילות המסחרית הענפה שנלוותה אליהם, צמחה גם תעשייה נרחבת שהתבססה על חומרי הגלם שהגיעו דרך הים.

כך לדוגמה, ליסבון, בירת פורטוגל, שגשגה במהלך המאה ה-16 בשל הזהב, היהלומים והסחורות החקלאיות שיובאו מברזיל; אמסטרדם שבהולנד, הפכה במאה ה-17 לעיר העשירה בעולם, בעקבות התפתחות המסחר הענף עם אפריקה, צפון אמריקה, אינדונזיה ועוד; נמל אנטוורפן שבדנמרק נהנה מתנופת פיתוח במהלך המאה ה-19 בעת שייבאו דרכו חומרי גלם כדוגמת שנהבים וגומי מקונגו שבאפריקה; והתפתחות המסחר בין צרפת לבין המדינות שהיו תחת חסותה הביאה במאה ה-19 להתפתחות העיר מרסיי, עיר הנמל הגדולה של צרפת.

דוגמה טובה לקשר שבין שגשוג האימפריה והתפתחות עיר הנמל, אפשר לראות בהתפתחותה של לונדון. היא פרחת כעיר נמל בעת שהאימפריה הבריטית שגשגה, וירדה מגדולתה, כעיר נמל, בתום התקופה.

נמל לונדון

במהלך המאה ה-19 הפכה לונדון לעיר הגדולה בעולם ולבירת האימפריה הגדולה בעולם. היא שימשה כמרכז פוליטי, כלכלי, פיננסי ומסחרי בקנה מידה עולמי. אין זה מקרה אם כן, שגם נמל לונדון היה באותה תקופה הנמל הגדול בעולם. נמל לונדון, הממוקם על גדות נהר התמזה, חב את התפתחותו ההיסטורית במידה רבה לתפקיד שמילאה בריטניה בתקופה הקולוניאליסטית. דרך הנמל עברו חומרי גלם וסחורות שהגיעו מכל רחבי תבל, ובפרט מן המושבות שבשליטת בריטניה; סוכר ורום מהאיים הקריביים, תה ותבלינים מהודו, יין מארצות הים התיכון, טבק מאמריקה ועוד. לצד הנמל הוקמו מפעלי תעשייה שהתבססו על חומרי הגלם כדוגמת מפעלים לעיבוד תבלינים וסוכר, מפעלים לייצור שמן ונייר, מפעלי פלדה, מספנות לתיקון ובניית אניות ועוד. היקפי המסחר הלכו וגדלו, והנמל הלך והתרחב. במהלך השנים נוספו לו עוד ועוד מעגנים שהותאמו לספינות שהלכו וגדלו ולטכנולוגיות הפריקה והטעינה שהלכו והשתכללו. היקף המסחר בנמל גדל פי 10 מכ-800,000 טון של סחורה בשנת 1800 ועד 8,000,000 טון בשנת 1880. וכך נרשם במדריך ללונדון שיצא באותה תקופה "דבר לא ימחיש למבקר בעיר את הפעילות הנרחבת המתרחשת בתחומה ואת עושרה הגדול, יותר מביקור בנמל ובמחסנים שלו, שעולים על גדושתם מסחורות שהגיעו מכל רחבי הקולוניות והעולם".

הקשר בין פיתוח הנמל לשלטון הקולוניאלי בא לידי ביטוי בשמות שניתנו למעגנים השונים. כך לדוגמה "קנרי וורף" ובעברית "מעגן קנרי" הוא אותו אזור בנמל שאליו יובאו פירות מן האיים הקנריים ורציף הודו המזרחית נקרא כך על שם הסחורות שיובאו מהודו שנקראה באותה תקופה "הודו המזרחית".

הנמל נפגע קשות בתקופת מלחמת העולם השנייה, ומשהפכו מושבות רבות שהיו בשליטת בריטניה למדינות עצמאיות, המעצמה הבריטית ירדה מגדולתה, והפעילות בנמל הלכה והצטמצמה. בשל כך לצד סיבות נוספות, נמל לונדון הלך וירד מגדולתו. בשנות ה-80 של המאה ה-20 הושבת הנמל לגמרי. בשנים האחרונות עבר איזור הנמל, המכונה "דוקלנדס" שפירושו בעברית "ארץ המעגנים" תהליך נרחב של התחדשות עירונית והוא משמש כיום כמרכז עסקים ומסחר מודרני וכאזור מגורים יוקרתי.

במאות ה-18 וה-19 היה נמל לונדון הנמל הפעיל ביותר בעולם כאשר למעלה מ-1,500 מנופים העמיסו ופרקו סחורות מכ-60,000 ספינות שעגנו בו מדי שנה. בתמונה - פריקה של אוניות תה מהודו

חשוב לציין גם את חשיבותה של התקופה הקולוניאלית להתפתחות הסחר הבינלאומי. בתקופה זאת הונח הבסיס להתרחבות הסחר הבינלאומי, שהפך לאחת מאבני היסוד של הגלובליזציה. על כך נרחיב בתת הפרק הבא.